

Jan Keller: Společnost věčného mládí. Praha, Sociologické nakladatelství, 2019, 264 p.

Korszerű témával, az ifjúságkultusszal foglalkozik Jan Keller, a neves morvaországi szociológus sokadik könyvében. Folytatnám is a mű ismertetésével, de már ez az első mondat kiegészítéseket kíván. Először is: miért írom azt, hogy morvaországi, miért nem cseh, hiszen a morva is az, utóvégre Morvaország Csehország része, nem így van? Nos, a válasz nem egymondatos. Morva szemszögből nézve a morva nem (mindig) teljesen ugyanaz, mint a cseh. De azt sem írhatom, hogy morva szociológus, mivel a „moravský” jelző, amivel őt illetik, morvaországit is jelent és morvát is, ugyanúgy, mint ahogy a „slovenský Maďar” fordítható szlovákiai magyarnak és szlovák magyarnak is. Azt, hogy Keller morvának tartja-e magát, nem tudom, de az biztos, hogy a morva országrészben született, s jelenleg is ott él, alkot és tanít az Ostravai Egyetemen. Másodsor: ami a neveltséget illeti, nem hinném, hogy van Csehországban és Szlovákiában magára valamit is adó szociológus, politológus és egyéb bölcsész „-us”, de még környezetvédő sem (mert e téren is sokat ténykedett), aki ne ismerné az ő nevét. Nem tartom kockázatosnak kijelenteni, hogy ha Keller professzor az angol nyelvterületen született volna, akkor a „neves” szó helyett most biztosan „világhírű”-t írhatnék, s a társadalomtudományokat hallgató ifjúság nem Giddens könyvéből tanulná a szociológia alapjait, hanem épp az ő tankönyveiből (és Andorka Rudolf több kiadást megélt vaskos kötetéből, feltéve persze, hogy ő sem Magyarországon született és élt volna). Harmadsor: a sokadik könyv pontatlan kifejezés, szívesebben írtam volna egy konkrét számot, de nem találtam meg Keller könyveinek számszerűen pontos jegyzékét. Én harmincháromról tudok – vannak köztük angol és német nyelvűek is –, s ez lenne a harminckettedik, de könnyen lehet,

hogy ennél több könyve van. Mindenesetre nagyon termékeny szerző. Persze a mennyiség nem jelent mindig minőséget, de Keller esetében a minőség sosem szenved kárt. Könyvei többsége a megjelenés után rövid időn belül hiánycikké válik. Például az utolsó könyve, a szerintem harmincharmadik, amely 2021-ben jelent meg, három hónap alatt elfogyott. Hm. Ez lenne a hármas szám mágiája?

Keller nem szereti a ködösítést, mindig pontosan fogalmaz. Lehet őt szeretni, szapulni, de egy biztos: a jelen kornak ő az egyik legnagyobb tudású és legeredetibben gondolkodó szociológusa, aki nemegyszer szembemegy az árral. Nem azért, mert izgága, kitűnni akaró alkat, hanem azért, mert nem egy előre meghatározott koncepció szerint szemléli a világot, hanem tényleg hagyja, hogy a jelenségek megismerése során felhalmozott tudás vezesse. Így van ez ebben a könyvében is. Amely nem pusztán az ifjúságkultusz leírása, hanem annak kialakulásával, ideológiai és gazdasági gyökereivel és következményeivel is foglalkozik (ez a negyedik kiegészítés az első mondat-hoz). Ismerve Kellert, garantált az izgalmas olvasmány.

A szerző a 264 oldalas könyvnek már az előszavában megadja az alaphangot. „A gondosan kiépített ifjúságkultusz felborítja a valós társadalmi viszonyokat. Teljesen figyelmen kívül hagyja, hogy a tulajdonságok, amelyeket az ifjú nemzedéknek tulajdonít, és amelyeket az ő saját kezdeményezésük gyümölcsének tart, igazából a cégek, a politika és a média működésének logikája által életre hívott, kívülről jövő követelések. (...) Az ifjúságkultusz (...) segít elkendőzni a valós viszonyokat, amelyekben az új nemzedékek felnőnek, eltereli a figyelmüket a valódi problémákról, amelyekkel szembe kell nézniük.” (12. p.). Vagy ahogyan máshol írja: „Az ifjúság kultusza nem az ifjúságnak szól, hanem az összes nemzedéknek, mégpedig mint egy használati utasítás arra, hogyan maradjanak meg használhatónak a

gazdaság globalizációs, deregulációs és pénzközpontúvá váló fázisában.” (151. p.)

Szerkezetét tekintve, a könyv két részből áll. Az első rész címe „A posztmodern társadalom – az örök ifjúság mint eszmény”, a második részé „A hipermodern társadalom – az örök ifjúság mint sors”. Keller elsősorban a nyugat-európai viszonyok elemzéséből indul ki, azok közül is főleg a franciaországi szakirodalomból és reáliákból, de ahhoz nem fér kétség, hogy ha némi időeltolódással, de részben már mi, itt, Európának ebben a felében is a hipermodern társadalom korát éljük. S már maga az a megfogalmazás, hogy az eszmény a sorsunkká vált – nem pedig beteljesüléssé –, jelzi, hogy a szerző szerint ez a hipermodern korszak nem kecsegtet pozitív dolgokkal.

Keller szerint a posztmodern társadalom olyan, mint a kamasz, aki mindennel dacol, minden normát megkérdőjelez és felrúg. A posztmodern gondolkodás ennek a magatartásnak a karikatúrája. Jellemző rá a mindenfajta tekintélyre vonatkozó, szinte szélsőséges mértéket öltő szembenállás, a minden ellen való lázadás. Ezzel látszólag együtt jár a múlttal való radikális szakításnak, valamint annak az érzése, hogy az embernek – ha semmi mellett nem kötelezi el magát – korlátlan lehetőségek állnak rendelkezésére. Pedig mindez valójában csak illúzió, mítosz, ami oda vezetett, hogy időközben a múlthoz képest még szilárdabb, szigorúbb és kompromisszumot még kevésbé ismerő rend(szer) alakult ki, amely a hipermodern társadalom fő velejárója. Ebben a társadalomban számtalan ellentmondást fedezhetünk fel.

Az örök ifjúság társadalmában az ifjúság ünnepelet kategória. Ők a hősök, a haladás letéteményesei, akik garantálják, hogy a modernizációnak sosem lesz vége. Ugyanakkor Nyugat-Európában a fiatalok életkörülményei és életkilátásai stagnálnak, illetve romlanak. Például Franciaországban már a múlt század nyolcvanas éveitől kezdve a fiatalabb nemzedékek életkörülményei kimutathatóan rosszabbak az előző nemzedékek életkörülmé-

nyeinél. A hatvanas évek ifjúsága fellázadt a szülők merevnek tartott normái ellen. E szempontból gyermekeik és unokáik jóval toleránsabb világba születtek, viszont ez a világ gazdasági és szociális szempontból sokkal kevésbé toleráns és sokkal kíméletlenebb, mint amit lázadó elődeik valaha is tapasztalhattak. Mintha a hatvanas évek fiatal nemzedéke átruházta volna utódaira mindazt a kockázatot és bizonytalanságot, amitől saját magát megszabadította. Jó példa erre a munkaerőpiaci helyzet. Francia szerzőkre hivatkozva – olyanokra is, akiknek munkái csak franciául olvashatók – Keller leírja, hogy míg 1968-ban az iskola befejezése után két évvel 5 százalékos volt a fiatalok körében a munkanélküliség, 1994-ben már egyharmaduk munkanélküli, ugyanakkor a mai napig folyamatosan növekszik azon fiatalok aránya, akik függetlenül attól, hogy milyen az iskolai végzettségük, nem kapnak állandó munkalehetőséget. Csupán időszakos, kvalifikációjuknak nem megfelelő és ezáltal eleve alulfizetett munkákat végeznek. Ez a hátrány sokukat egész életükben elkíséri, és számtalan következménnyel jár, például nem tudnak önálló lakatháshoz jutni. Azonban az ifjúságkultusz ideológiájának köszönhetően sok fiatal észre sem veszi ezt a permanensen hátrányos helyzetet, mert abban a hamis illúzióban élnek, hogy ha az internet és a repülőjegyek olcsón hozzáférhetőek, akkor ők tényleg a korlátlan szabadság világának részesei.

Bár a társadalmi átalakulás történeti dimenziója követésére megfelelőnek mutatkozik a nemzedéki nézőpont, s részben Keller is él vele, elutasítja ezt a jelenkori szociológiára és politikatudományokra – de a gyakorlati politikára is – jellemző látásmódot, pontosabban, annak abszolutizálását. Ez a nézőpont abból indul ki, hogy a társadalom fejlődésének hordozói az egymás után következő nemzedékek. Mindegyik generáció megvalósítja a saját vágyait és még következetesebben rombolja a régi korlátok maradványait, mint az előző nemzedék. Ez érvényes volt az Egyesült Államok-

ban a múlt század ötvenes éveitől, Nyugat-Európában pedig a hatvanas évek második felétől. Csakhogy a későbbi, s főleg a mai társadalmi valóság – például a fentebb említett munkaerőpiaci tendenciák, de nemcsak az – arról árulkodik, hogy az alapvető emberi vágyak beteljesítése egyre nehezebb. Tehát ez a fajta nemzedékalapú társadalomfejlődési diskurzus nincs összhangban a valósággal. De ez nem minden. Visszaadva a szót Kellernek: „a hatvanas évek radikalizmusának mítoszában és a szociológiában jelen levő generációs nézőpontban van valami közös. Mindkettő hozzájárul az ifjúságkultusz építkezéséhez. Politikai szemszögből nézve úgy tűnhet, hogy az életmód és az erkölcs liberalizálása alapvető, sőt forradalmi társadalmi változáshoz vezetett. A mai napig ebből a feltételezésből él az ún. új baloldal, amely teljes egészében aláztosan kopirozza a kapitalizmus logikáját, miközben azt hiszi magáról, hogy radikálisan meghaladta azt. Szociológiai szemszögből nézve a generációs nézőpont túlértékeli az értékorientációkban mutakozó különbségeket, és ezzel a nemzedékek közötti szakadék elmélyítését szolgálja. Ugyanakkor segít elkenődzni, hogy vannak ennél sokkal mélyebb társadalmi szakadékok, ellentmondások és konfliktusok, amelyek továbbra is léteznek és egyre inkább mélyülnek, de máshonnan erednek. (...) A generációs nézőpont megnehezíti annak megértését, hogy a társadalmi változásokat teljesen más tényezők váltják ki, nem az egyszerű nemzedékváltások.” (11. p.)

Keller szerint a hipermodern társadalom ideológiai alapjául szolgáló ifjúságkultusz ugyanúgy megfelel a baloldálnak, mint a jobboldalnak. A baloldali liberálisok az erkölcs deregulációja nevében, a jobboldali liberálisok a gazdaság deregulációja nevében hivatkoznak az ifjúságkultuszra. Együttesen arra buzdítják a fiatalokat – de valójában nemcsak őket, hanem mindenkit, aki a társadalom aktív szereplője akar lenni/maradni –, hogy azokat a tulajdonságokat, amelyeket az ifjúsághoz szokás kapcsolni, mint például a dinamizmus,

rugalmasság, kreativitás, kockázatvállalási készség, a gazdaság szolgálatába állítsák. Azt akarják velük elhitetni, hogy ők tulajdonképpen vállalkozók, saját maguk személyével vállalkoznak, pedig csak arról van szó, hogy nekik kell magukra vállalniuk mindazt a kockázatot, amit korábban a munkaadó vállalt magára. Ennek fejében örökké – vagy legalábbis a nyugdíjaskorukig – fiatalok maradhatnak. Ez az ideológia attól válik még veszélyesebbé, hogy korlátlan szabadságot és választási lehetőségeket ígérve örömtelibbnek, humánusabbnak tűnik fel, mint az ideológiák általában. Pedig „a mesterségesen ápolt ifjúságkultusz az összes nemzedéket könyörtelenül behajszolja a teljesítmény folyamatos növelésébe”. (12. p.)

Röviden összefoglalva, a könyv arról szól, hogy milyen mechanizmusok segítségével sikerül(t) vágyat fabrikálni egy alapvetően a társadalmi egyenlőtlenségek kiélezését, továbbá a társadalom működéséhez elengedhetetlenül szükséges intézmények tekintélyének kétségbevonását, majd lerombolásukat követő ideológiából. S nem utolsósorban arról is, hogy hova vezet ez az út és milyen következményei vannak s lehetnek az „egyszerű” állampolgárokra nézve. Függetlenül attól, hogy csecsemők-e, fiatalok vagy idősek.

Lampl Zsuzsanna

Fedinec Csilla–Cserniczkó István: Nyelvi Kirakós Kárpátaljáról. Történeti és politikai dimenziók (1867–2019). Budapest, Társadalomtudományi Kutatóközpont–Gondolat Kiadó, 2020, 214 p.

A Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpontjának és a Gondolat Kiadó gondozásában jelent meg Fedinec Csilla és Cserniczkó István közös munkája, amely a ma Kárpátaljaként ismert régió változatos nyelvi palettáját hivatott bemutatni, az alcímben is jelzett módon, törté-

neti és politikai dimenziók mentén. A szerzők korábbi írásait, tanulmányaikat is felhasználták a munka során.

A kötetet hagyományos bevezető helyett egy *Előszó helyett* című rész vezeti be, amit hét fő fejezet követ, amelyek további alfejezetekre tagolódnak. A fő fejezetek a régió történetének fontosabb állomásai mentén szerveződnek, időben az Osztrák–Magyar Monarchiától szinte a napjainkig tartó időszakot ölelik fel. A szerzők előrevetítik, hogy a könyv végén szándékosan nincs összefoglalás, hiszen az általuk bemutatott mozaik egy dinamikus, folyamatosan változó dolog, a kirakós egyes részeit megismerve pedig az olvasó maga is eljuthat bizonyos konklúziókhoz.

Az első fejezet az Osztrák–Magyar Monarchia nemzetiségeit és változatos nyelvi palettáját mutatja be, amelyből kiderül, hogy a vidékre jellemző nyelvi és kulturális sokszínűséget a közigazgatási megosztottság konzerválta. A fejezet négy nemzetiségi csoportra tér ki részletesen, a szerzők a magyarok, ruszinok (rutének), zsidók és a cigányok (romák) monarchiabeli helyzetét mutatják be kitérve az adott etnikumok nyelvhasználati jellegzetességeire. Az egységes közigazgatás hiánya, valamint a színes nyelvi-kulturális közeg azt eredményezte, hogy a történeti Kárpátalján élő etnikumoknak nem volt egy olyan nyelvük, amelyet nemtől, kortól, iskolázottságtól, lakóhelytől vagy vallástól függetlenül mind beszéltek volna. A dualizmus időszakában a vidéken legnagyobb arányban a ruszinok (korabeli hivatalos névhasználat szerint rutének) és a magyarok képviseltették magukat, ez nem változott a 20. századra, csupán annyiban, hogy a ruszinok körében megjelent az ukrán politikai irányultság, így a 21. század elején már az ukránokat regisztrálták többségi nemzetnek a területen. A két legnagyobb létszámú nemzetiiség kölcsönös nyelvismeretét vizsgáló kutatásokból pedig az is kiderül, hogy napjainkban a helyi magyarok sokkal nagyobb arányban ismerik a másik közösség, az ukránok nyelvét, mint ahányan az ukránok közül megtanulnak

magyarul. Nem beszélhetünk azonban széles körben elterjedt kétnyelvűségről, hiszen a felmérések arra is rávilágítanak, hogy a kárpátaljai magyarok jelentős része csak abban az esetben és olyan mértékig sajátítja el az államnyelvet, amennyiben és amennyire erre szüksége van foglalkozásából adódóan vagy más okból kifolyólag.

A második fejezet Kárpátalja Csehszlovákia kötelékben eltöltött időszakának nyelvi kérdéseit tárgyalja. Az első Csehszlovák Köztársaság legszámosabb etnikumai a csehek, németek és szlovákok voltak, Észak-Magyarország és Kárpátalja Csehszlovákiához való csatlolásával pedig tovább színesedett az ország etnikai összetétele. A kárpátaljai ruszinokat a csehszlovák retorika a „pánszláv összetartozás” jegyében a szlovákokkal együtt kezelte, őket testvérnépként tartották számon. Az 1920-as évek során a helyi szláv népesség nyelvének közigazgatásban, hivatalokban, oktatásban való használatát törvényi úton biztosították. A helyi szláv lakosság nyelve azonban nem volt egységes, a ruszofil, ukranofil és ruszinofil irányzatok törekvései sok esetben eltértek egymástól. A prágai vezetés a Kárpátalján beszélt szláv nyelvváltozatokat az oroszhoz tartozónak tekintette, az oktatásban pedig az orosz és ukrán sztenderd párhuzamos használatában látta a vitás kérdések megoldását. A ruszin irányzat hívei azonban önálló népnek tekintették magukat, a ruszin nyelvet pedig nem csupán egy nyelvváltozatként, önálló nyelvként tartották számon. Az irányzat egyértelmű törekvése a saját irodalmi nyelv kialakítása és kodifikálása volt. A nyelvi polémia egyik sarkalatos pontja az oktatásban használt grammatika kérdése volt, hiszen az ukranofilek az ukrán, a ruszofilek az orosz irodalmi nyelv mellett érveltek, míg a ruszinofilek a saját irodalmi nyelvük kialakításában látták a kérdés megoldását.

Az 1938–39-es revíziós időszak nyelvi jellegzetességeit tárja az olvasó elé a harmadik fejezet, mely időszakban előbb Kárpátalja többségében magyarok lakta déli sávja, majd

később a ruszinok lakta hegyvidék területe is visszakerült a Magyar Királyság kötelékébe. A magyar állam tervei szerint közigazgatási autonómiát kapott volna a terület, ám ez az önrendelkezés nem valósult meg. Bevezetésre került azonban a hivatali kétnyelvűség, a magyar nyelvpolitika pedig három szláv irányzat közül a ruszint támogatta leginkább. A hivatalnokoknak meg kellett tanulniuk a szláv államnyelvet is, amit megkönnyítendő nyelvkönyv és egyéb kiadványok jelentek meg, s 1939-től nyelvtanfolyamok indultak a hivatalnokok és csendőrök számára. Nem csupán pozitív impulzusok érték azonban a ruszinokat nyelvhasználati jogaik terén, egy 1939-es belügyminiszeri rendelet például magyarosította több település nevét, ami a helyi ruszin lakosság felháborodását vonta maga után. Előrelépés is történt a korszakban a ruszin nyelv ügyében, elkészült ugyanis egy középszintű oktatási intézményeket célzó nyelvkönyv, amelynek voltak ugyan hiányosságai, de megjelenését követően már ez szolgált alapul a helyi ruszin nyelven készülő hivatali szövegek megalkotásánál. Meghatározó volt még nyelvi szempontból a korszakban a Kárpátaljai Tudományos Társaság működése, akik szintén az egységes ruszin irodalmi nyelv kidolgozása és kodifikálása jegyében tevékenykedtek.

A negyedik fejezet a vidék történetének következő állomását, a szovjet időszakot dolgozza fel, továbbá bemutatja annak nyelvi, nyelvpolitikai jellegzetességeit. A szovjet nyelvpolitika támogatta a tagköztársaságok nyelvének fejlesztését, ami kedvezően hatott az ukrán nyelv fejlődésére is. A Szovjetuniónak hivatalos államnyelve sem volt, elméleti síkon minden nyelv egyenlő jogokkal rendelkezett az országban, ám a nemzetek közötti érintkezés orosz nyelven zajlott. Annak ellenére, hogy a magánéletben minden nemzetnek és nemzetiiségnek joga volt az anyanyelve használatához, egyes mai elemzők erőszakos oroszosításként tartják számon a szovjet nyelvpolitikát. Kárpátalján a nyilvános tér többnyelvűsége volt jellemző a szovjet időszakban, a kétnyelvű fel-

iratok leginkább propagandacéllal, falragaszokon jelentek meg, de különösen a falvakban nem volt ritka az sem, hogy egyes intézmények homlokzatán magyar felirat volt látható. Valamelyest beszűkült a magyar nyelv használata ebben az időszakban, de továbbra is jelen volt a nyilvános térben.

A kötet ötödik fejezete az 1991-ben függetlenné váló Ukrajna nyelvi kérdésekhez való viszonyát tárja fel, amire a kezdeti időszakban nagyfokú tolerancia volt jellemző. Ukrajna nemzetiségei számára törvény adta jog biztosította a lehetőséget az anyanyelvük használatára a társadalmi élet minden területén. Ehhez képest éles váltást hozott az ukrán nyelvpolitikában a 21. század, az ún. narancsos forradalom révén hatalomra jutó politikusok az ukrán nyelv helyzetét kívánták erősíteni, leginkább az orosz nyelvvel szemben. 2012-ben hatályba lépett egy több szempontból is nagy vihart kavart nyelvtörvény, melynek a 7. cikkelye a regionális és kisebbségi nyelveket anyanyelvként beszélők nyelvi jogait hivatott védeni. Az elkövetkező években több alkalommal tettek kísérletet a törvény hatályaon kívül helyezésére, melyek közül egyik sem járt sikerrel, majd a 2014-es politikai események véget is vetettek a próbálkozásoknak. Az elkövetkező időszakot nyelvi szempontból az államnyelv helyzetének erősítése jellemezte, amivel párhuzamosan hátrányosabb helyzetbe kerültek az ország területén élő nemzetiségek, a felsőoktatásba való bejutást például sikeres emelt szintű ukrán nyelvi érettségihez kötötték. A 2017-es oktatási kerettörvény folytatta ezt a tendenciát, hiszen a különböző strukturális változások mellett módosításokat irányzott elő a nemzetiségi iskolákban folyó oktatás nyelvvel kapcsolatban is, ami kedvezőtlenül érinti egyebek között a magyar tannyelvű iskolák működését is.

A kötet hatodik fejezete az országban érvényben levő, a nyelvhasználat szabályozását célzó törvényeket és rendeleteket foglalja össze, különös figyelmet szentelve a nyelvtörvények és a különböző kisebbségi nyelvek összefüggéseire. A szerzők külön alfejezetben

térnek ki a filmtörvényre, amely kötelezővé teszi a külföldi filmek államnyelven való szinkronizálását vagy feliratozását, valamint az oktatás ügyére, amely kapcsán kifejtik, hogy a 2017-es oktatási törvényig az állampolgároknak joguk volt az oktatás nyelvének megválasztásához. Az új oktatási kerettörvény azonban megszüntette az állampolgárok csupán anyanyelven folyó oktatáshoz való jogát. A sokat vitatott kerettörvény alkotmányosnak minősítésében, illetve a következtében előállt helyzet kezelésében kulcsszerepet játszott az ukrán Alkotmánybíróság.

A kötet hetedik és egyben utolsó fejezete felvázolja Ukrajna 2014-es eseményeket követő politikai tendenciáit. A szerzők kifejtik, hogy az országot a Szovjetunió felbomlása óta egyfajta megosztottság jellemzi azt illetően, hogy inkább elindul az európai integráció útján, vagy, egyes posztszovjet államokhoz hasonlóan, inkább marad Oroszország közelében. A 2014-ben bekövetkező fordulat egyértelműen az előbbiben jelöli ki Ukrajna fejlődésének útját, ennek a jegyében pedig átalakult az ukrán emlékezetpolitika, új lendületet vett az ország területén még megmaradt Lenin-szobrok eltávolítása. 2015-ben elkészült egy lista arról, kik azok a személyek, akikről nem lehet közterületet elnevezni Ukrajnában, s ennek hatására Kárpátalján is átnevezésre került két település és számos közterület. A kommunizmustalanítás jegyében hozott újítások nem jártak sikerrel az ország egyesítését illetően, a változások erősen megosztották az ország társadalmát. A szerzők rávilágítanak, hogy az orosz múlttól való elhatárolódás egyik legfőbb szimbólumává az orosz nyelvtől való elhatárolódás vált Ukrajnában.

Fedinec Csilla és Cserniczkó István munkájukban Kárpátalja nyelvi jellegzetességeit, sokszínűségét mutatják be, rávilágítva az azokat alakító társadalmi és politikai mozgatórugókra a vidék történetének egyes állomásai mentén.

Míg közigazgatás-történeti értelemben gyakorta – igen helyesen – elhangzik az, hogy

Kárpátalja csupán 1919-től létezik egységes régióként, a köztes terület múltjával és jelenével számos munkában foglalkozó szerzőpáros kiváló érzékkel ragadta meg a történeteknek azt a fonálát, mely a közigazgatási egységesítést jóval megelőzően is közös meghatározója a területnek. A többnemzetiségű régió természetes állapota a különböző nyelvet beszélő emberek egymás mellett élése. A könyvből jól megismerhető, hogy nem ez a történetileg kialakult multietnikus egymás mellett élés az, ami a régió történetének kulcskérdésévé teszi a nyelvkérdést, hanem az épp aktuális államhatalom (nyelv)politikai szándékai. Az államalakulatok különböző megítélés alá eső nyelvpolitikai és a mindennapok nyelvhasználati gyakorlatának sajátos kölcsönhatásban leírt százötven év hosszú kárpátaljai spirálját mutatja be ez a könyv, amelyet az államfordulatok alakítottak, és pillanatnyi nézőpontunkból nem belátható, hol szakad majd vége. Az eddig történtek megismerésére viszont kifejezetten izgalmas lehetőséget biztosít Fedinec Csilla és Cserniczkó István könyve.

Mádi Gabriella

Papp Klára–Püski Levente–Novák Ádám (szerk.): A magyar arisztokrácia társadalmi-közéleti kapcsolatai és szerepvállalása. Debrecen, Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete Kiadványai, 2019, 426 p. /Speculum Historiae Debreceniense, 26./

Vaskos kötetet tarthat a kezében az az olvasó, aki akár tudományos elhivatottságból, akár „céhen kívüli” érdeklődőként szeretne többet tudni a mindenkori magyar főrendek életéről, tevékenységéről. A szerkesztők által jegyzett előszó felvázolja, milyen pillérek nyugszik e kiadvány létrejötté. Az egyik pillér a Debreceni Egyetem szellemiségétől nem idegen társadalomtörténeti érdeklődés, a másik pedig az a könyvsorozat, amelyben már több, az arisztok-

rácia szerepét tárgyaló munka is napvilágot látott. Szintén fontos alapot jelent a 2014-ben létrejött Nemzetközi Inter-regionális Társadalomtörténeti és Néprajzi Kutatóközpont, amely lehetővé teszi a nemzetközi történelmi együttműködést. E hármaskonstellációnak köszönhetően konferenciákon és publikációkban adhatják közre kutatási eredményeiket a történészek. Ilyen jellegű megnyilatkozási fórum volt a Debreceni Egyetemen 2018 októberében megrendezett konferencia is, s az ott elhangzott előadások szerkesztett változatát olvashatják e kötetben az érdeklődők. Összesen 25 tanulmány kapott helyet ebben a gyűjteményben, amelyek mind időhatárai, mind tematikája meglehetősen széles. A kora újkortól egészen a második világháború utáni időszakig ível az időkeret, a témák között pedig helyet kap a diplomáciatörténet, a művelődéstörténet, a társadalomtörténet, de a gazdaságtörténet is. A tanulmányok földrajzi értelemben szinte az egész történelmi Magyarországot felölelik: a ma Magyarországhoz tartozó területek mellett számos írás szól a Felvidék vagy Erdély főnemeseiről is. A szerzők életkora is meglehetősen tág határok között mozog, ugyanis éppúgy akad közöttük pályakezdő PhD-hallgató, mint már komoly szakmai pályafutással bíró muzeológus vagy professor emeritus. A kiadvány megjelentetése egyúttal tisztelgés is volt két jeles személyiség előtt: az egyikük Egyed Ákos akadémikus, aki 2019-ben ünnepelte 90. születésnapját; a másik a 2015-ben elhunyt Papp Imre (egyebek között a konferenciának is helyet adó intézmény egykori oktatója), aki 2018-ban töltötte volna be a 70. életévét.

A 25 szerző nevének, illetve a tanulmányok címének már a felsorolása is hosszadalmas lenne, ezért kényszerűségből is csupán általánosabb jellegű gondolatok megfogalmazására nyílik itt lehetőség (noha szinte mindegyik írást ki lehetne emelni valamilyen szempontból). Az arisztokráciakutatás a második világháborút követő kényszerű hallgatás után az 1980-as évek végétől fokozatosan újjáéledt

Magyarországon, s az immár több évtizedes fejlődés remek iskolapéldája lett a szóban forgó kötet is. A kiadvány értéke abban (is) áll, hogy egyrészt utat mutat a tekintetben, hogyan lehet interdiszciplináris eszközökkel közelíteni a címben említett – és egyébként rendkívül összetett – kérdésekhez, másrészt több tanulmány szemléletbeli, módszertani újdonságokkal is szolgál. Az ismertebb történelmi személyiségek mellett helyet kapnak a mindenkori arisztokrácia „második vonalához” tartozó aktorok is, s miközben sok tanulmány szól például a főrendi mecénatúráról, a mágnási réteg társadalmi elhivatottságáról és kötelességtudatáról, addig olyan témák is megjelennek a tanulmányokban, mint a hatalmi reprezentáció, a mágnási rendhez tartozó nők szerepvállalásai, vagy éppen az alvilági életbe sodródó fiatal arisztokraták sorsa. A kirajzolódó portrék érdekes egyéni sorsokat villantanak fel: akadnak olyanok (mint pl. Egyed Ákos tanulmányában Mikó Imre, vagy Kertész Tünde Fruzsina írásában Kállay Miklós), akik nagyjából a hagyományos főrendi éthoszt képviselték, és a „klasszikus” pályát futották be, de olyanok is (erre lehet példa Egyed Emese közleménye Fekete Jánosról, vagy Püski Levente tanulmánya Károlyi Gyuláról), akik valamilyen formában eltértek ettől a tipikusnak mondható arisztokrata életstílustól.

A debreceni konferencián előadó – illetve e kötetben publikáló – történészek (Keményfi Róbert esetében néprajztudós) eltérő szemléletmódjának hála a kiadvány gondolatisága túllép a hagyományos vizsgálati kereteken, és míg a magyar történettudományban gyakran az arisztokrácia genealógiájára vagy a gazdálkodásra, esetleg az életmódra szűkül a kutatás köre, jelen esetben ennél jóval tágabb a látóhatár. A szóban forgó kötet ugyan nem ad képet „az” arisztokráciáról (s a dolgok mikéntjéből fakadóan nem is lehet célja egy ilyen tanulmánygyűjteménynek, hogy szintetizáló ismeretekkel lássa el az olvasót), az itt olvasható dolgozatok mégis plasztikus képet rajzol-

nak a különböző korokban élt mágnásszemélyekről. A kiadvány címe által jelzett tematika persze szinte a végtelenségig tágítható a különböző módszertani, szemléletbeli stb. sokszínűség okán is, s később remélhetőleg azt is elmondhatjuk, hogy – akár e kötet hatására is – folytatódta az arisztokráciát érintő kutatások.

Bodnár Krisztián

Orosz István: Tanulmányok az Alföld mezőgazdaságáról. Debrecen, Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete Kiadványai, 2020, 348 p. /Speculum Historiae Debreceniense, 30./

Orosz István, a Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének professor emeritusa, akadémikus sokak számára „ismeretlen ismerős” lehet, hiszen aki akár csak átlagemberként is érdekli Magyarországnak agrártörténete iránt, az óhatatlanul is találkozik a professzor úr nevével és műveivel. Nyugodtan kijelenthetjük, hogy Orosz István munkássága megkerülhetetlen és egyben felbecsülhetetlen értékű. A nagy történész-nemzedék egyik utolsó élő tagja ő, számtalan monográfia és még több tanulmány, recenzió, konferencia-előadás fűződik nevéhez. Műveit nem csupán az általuk átadott hatalmas ismeretanyag okán tarthatjuk értékesnek, hanem azért is, mert a történelem komplex szemléletét közvetítik. Az agrárium, a társadalom és a földrajz szoros összetartozását hirdetik a professzor munkái (nem utolsósorban egyetemi órái is), amelyek nemzedékek sorának szemléletét formálták. Ebből a gazdag életműből ad válogatást a szóban forgó kötet.

A szerző által írott előszóból megtudhatjuk, hogy az 1963 és 2015 között született írásokból kapunk egy csokorra valót, tehát elmondható, hogy időben szinte a teljes tudományos életpályát lefedi ez az antológia. Összesen 12 olyan tanulmányt kap az olvasó

terjedelmes kötettel, amelyeket korábban már máshol olvashatott. Egy közlemény itt olvasható első ízben magyar nyelven (az eredetit a szerző németül publikálta), egy másik pedig szintén itt jelenik meg először teljes terjedelmében. Orosz István arra is magyarázatot ad, hogyan és miért kezdett érdeklődni az Alföld iránt. Jóllehet a hegyaljai Mád községből származik, Debrecenben végezte el az egyetemet, s ott is telepedett le. Így óhatatlanul is az Alfölddel kezdett foglalkozni, amelyről itt, a kötet előszavában kifejti, hogy habár Magyarország legnagyobb tájegysége, a tájtörténeti kutatásokban mégis viszonylag kevés figyelmet kapott. És bár ezt az előszó nem említi, a kiadványt akár ünnepi tisztelegésként is felfoghatjuk, hiszen Orosz professzor úr 2020-ban ünnepelte a 85. születésnapját.

A kiadvány első írása (*Az alföldi agrárfejlődés történeti útja*) voltaképpen egy rövid áttekintés arról, milyen sajátosságokkal bír ez a tájegység, hogyan alakult ki a vidék gabonatermelő jellege, illetve hogy az Alföld mennyire tudott alkalmazkodni a különböző szerkezetváltásokhoz. E „bevezető”, átfogó jellegű tanulmány után nagyjából időrendbe állítva sorakozik a többi közlemény. A 14–15. századtól egészen a 20. század elejéig rajzolható meg a vizsgált időhatár, s általánosságban az is elmondható, hogy az egyes írások zömmel maguk is a diakrón szemléletet képviselik; nem kimerevített képeket adnak, hanem folyamatokban vizsgálják az eseményeket. Általában néhány évtized vagy egy-két évszázad történéseit mondják el, miközben plasztikusan láttatják a lezajlott változásokat. Földrajzi lépéseküket tekintve is változatosak: némelyikük az Alföld egy-egy nagyobb szegmensét mutatja be, vagy összefoglalóan szól a mezővárosokról, más tanulmányok pedig egy konkrét településről mesélnek.

A *Mezővárosi fejlődés a 14–15. században a Felső-Tisza vidékén* című írás nyolc település kapcsán értekezik e terület késő középkori mezővárosi hálózatáról, s feltérképezi azokat a tényezőket, amelyek szerepet játszottak

tak a falvak mezővárossá válásának folyamatában. Lényegében véve ezt a tematikát viszi tovább a következő írás, ezúttal egyetlen település sorsára összpontosítva (*Böszörmény mezőváros 1410–1609*). A szerző Hajdúböszörmény városának történetét követi nyomon az első írásos említéstől a hajdúk letelepítéséig, s arra keresi a választ, miként reagált a település a különböző kihívásokra, hogyan sikerült élnie a lehetőséggel, hogy már a 14. századtól megvoltak a mezővárossá válás alapjai.

Az ezt követő közlemény – *Parlagoló földművelés az Alföldön* – ismét kitágítja a határokat mind időben, mind térben. A szerző újfent az Alföld egészét vizsgálja, s rámutat arra a tényre, hogy a tanulmány címében említett földhasználati mód sok helyen hosszú évszázadokon át (egészen a 19. századig) fennmaradt. Az elemzés fő forrásbázisát az 1715. évi adóösszeírás adja, és Orosz István egyik nagyon fontos konzekvenciája az, hogy a parlagoló földművelés okán nem lehet az Alföldet elmaradott vidéknek tartani, hiszen ez a földhasználati rendszer még a korabeli Nyugat-Európában is ismert volt. Részben szintén az 1715. évi országos adóösszeírásra támaszkodik a *Változások a földművelés rendszerében az Érmelléken és a Sárréten 1715–1728 között* című tanulmány, de merít a Mária Terézia-kori paraszti vallomásokból és az 1828. évi országos összeírásból is. Orosz professzor megállapítja, hogy e kistájak körülhatárolása nagyon bonyolult, s hogy a címben vizsgált rövid időszak során is történtek ott változások. A soron következő írás – *Mátészalka újkori történelme a jobbágyfelszabadításig* – egészen mikroszintre, egyetlen településre szűkíti le a vizsgálat térbeli kereteit, ezzel látványosvá válik az újkori témákat összefogó blokk fokozatosan lecsökkentő felfogása. A szerző a mezőváros történetét taglalva rávilágít arra, hogy míg a természeti körülmények a 19. század közepéig nagyjából állandóak maradtak, Mátészalka politikai helyzete hol jobb, hol rosszabb volt az évszázadok során.

Orosz professzor a település életében három jelentősebb korszakot különböztet meg: az 1498-ban mezővárosi jogot kapó Mátészalka az 1526–1711 közötti időszakban katonailag és társadalmilag is békétlen évtizedeket élt át. A Rákóczi-szabadságharc leverése és 1848 között megmerevedett a város társadalmi struktúrája, de lassú fejlődés indult el. A jobbágyfelszabadítást követően folytatódtak ugyan a gazdasági változások, de a társadalom polgári jellegű átalakulása elmaradt.

A *dinnyés kertekről* egy rövidebb írás, amely szintén nagyobb időtávlatot fog át. Ebben a szerző kimutatja, hogy az alföldi településeken egészen a 19. század második feléig megmaradtak a külső határban lévő ún. mezei kertek, amelyek szintén nem tudtak kimaradni az Alföld gabonatermelő vidékké válásának következményeiből, s lehanyaglott például a dinnye vagy a kender ilyen jellegű termelése. Ezt követően ismét egy konkrét település kerül a vizsgálat középpontjába (*Berettyóújfalú agrárviszonyai a 17–19. században*). A szerző itt azt kutatja, miért maradt meg ezen a településen a 20. század elejéig a hagyományos társadalomszerkezet, és miért maradt el Berettyóújfalú várossá alakulása. Az újkori történeti egységet záró tanulmány – *A „rideg” tanya* – a belterjesedést megelőző időszak eseményeit térképezi fel, és a 15. századtól kezdődően mutatja be a prédiások fejlődését.

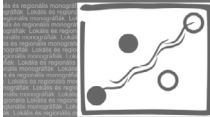
A kötet utolsó három közleménye a legújabb korba, a 19. század végére és a 20. század elejére röpti vissza az olvasót. Az elsőben (*Az Alföld mezőgazdasága és a Tisza-szabályozás*) szó esik arról, milyen volt az alföldi mezőgazdaság a folyószabályozást megelőzően, és hogyan függ össze egymással az ottani mezőgazdaság 19. századi átalakulása és a Tisza megregulázása. Egy másik tanulmány – *A szabad gazdálkodás elterjedése Északkelet-Magyarországon a 19. század végén* – szintén nagyobb földrajzi léptékben vizsgálódik, és több megye járásából addig felhasználatlan források alapján ad képet a nyomásos és a

szabad gazdálkodás övezeteiről. A kiadványt záró, *Mándok birtokviszonyainak változásai 1870–1909* című írás mikroszintre tekint ki, és a kataszteri iratok segítségével kutatja a település néhány évtizedének történetét. Orosz professzor e tanulmányában azt a kérdést veszi górcső alá, miért nem tudott a helyi parasztság áttérni a fejlődés tőkés útjára.

A fentiek alapján is látható, hogy a szóban forgó kötet mind a tematikát, mind az időhatárokat tekintve mennyire széles spektrumú. A szerző otthonosan mozog mind a kora újkori, mind a legújabb kori problémákban, és imponáló mennyiségű forrásanyagot használt fel az évtizedek során e tanulmányok megírásához. Jóllehet a kiadvány valójában tanulmánygyűjtemény, mégis olvasható akár monográfiaként is. Hiszen ha az első írástól kezdve, folyamatában olvassuk végig a kötetet, akkor kirajzolódik egyfajta történeti ív. A 14–15. századtól eljutunk a 20. század elejéig, és ha az alföldi

mezőgazdaság teljes történetének megírása hatalmas feladat lenne is egyetlen ember számára, e kiadvány a mozaikszerű összeállítással mégis valamiféle képet ad az évszázadok során lezajlott eseményekről. A szöveget több tanulmány esetében térképek egészítik ki, ezzel is segítve a mondanivaló befogadását. A kötet használatát viszont némileg megnehezíti, hogy a felhasznált művek egy része teljes bibliográfiai leírással szerepel a lábjegyzetekben, míg a gyakrabban idézett munkák csupán rövidítve, és a rövidítések feloldása a kiadvány végén található. Összességében véve egy adatokban gazdag, mélyre ásó, sokféle témával foglalkozó művet vehet a kezébe az olvasó, amely a későbbi korok kutatói számára is fontos támpont lehet a saját vizsgálódásaik megindításához.

Bodnár Krisztián

Fórum
Kisebbségkutató
Intézet
Etnológiai
Központ

Lokális és regionális monográfiák 9.

Gecse Annabella

Gömör szíve

Tanulmányok a dél-szlovákiai Gömör népi vallásosságáról

Fórum Kisebbségkutató Intézet

FÓRUM Társadalomtudományi Szemle, XXIII. évfolyam 2021/2, Somorja

Számunk szerzői

Baki Attila (1978)
történész (Terbegec, Szlovákia)

Bodnár Krisztián (1984)
történész, segédlevéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára Sátoraljaújhelyi Fióklevéltár, Sátoraljaújhely, Magyarország)

Dudás Róbert Gyula (1978)
tudományos tanácsadó (Apor Vilmos Katolikus Főiskola, Vác, Magyarország),
történészhallgató (Kodolányi János Egyetem, Budapest, Magyarország)

Fülöp László (1944)
nyelvész (Kaposvári Egyetem, Kaposvár, Magyarország)

Godzsák Attila (1990)
történész, doktorandusz (Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest, Magyarország)

Gyurovszky László (1959)
politikus, villamosmérnök, vállalkozó (SAM Shipbuilding and Machinery, Pozsony, Szlovákia)

Kara Anna (1962)
levéltáros (Gödöllői Premontrei Apátság, Gödöllő, Magyarország)

Lampl Zsuzsanna (1959)
szociológus, író, újságíró (Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra; Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, Szlovákia)

Liszka József (1956)
etnológus (Selye János Egyetem, Komárom; Fórum Kisebbségkutató Intézet Etnológiai Központja, Komárom, Szlovákia)

Mádi Gabriella (1986)
doktorandusz (Pannon Egyetem, Veszprém, Magyarország), tanársegéd (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász, Ukrajna)

Mierka Dóra (1986)
doktorandusz (Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra, Szlovákia)

Simon Attila (1966)
történész (Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja; Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia)